

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Internationalisering som läroprocess

Göran Bergström, *Från svensk malmexport till utländsk etablering: Grängesbergsbolagets internationalisering 1953–1980*, Uppsala studies in economic history 89 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2009). 164 s. (Summary in English: From Swedish ore export to expansion abroad: the internationalisation of the Grängesberg company 1953–1980.)

Göran Bergströms avhandling *Från svensk malmexport till utländsk etablering: Grängesbergsbolagets internationalisering 1953–1980* behandlar ett centralt tema i den företagshistoriska forskningen, nämligen företagets internationaliseringsstrategier och de multinationella bolagens betydelse.

Bergströms övergripande syfte är att analysera och beskriva internationaliseringsstrategierna i Grängesbergsbolaget från uppstarten av den första större utländska investeringen, det så kallade Lamco-projektet i Liberia, fram till det att bolagets internationella verksamhet såldes till Electrolux år 1980.

Bergström önskar analysera vilka investeringsstrategier bolaget tillämpade, vilka motiv som låg bakom valet av strategier och hur tidigare erfarenheter på de internationella marknaderna var till nytta i senare projekt. Författaren önskar placera in Grängesbergsbolagets strategier i den internationella omgivning som rådde inom järn- och stålindustrin under decennierna efter kriget. Som han själv betonar, var utvecklingen på den internationella järn- och stålmarknaden vägledande för de internationaliseringsstrategier som företaget valde (s. 25). Dessutom invercade naturligtvis det internationella konkurrens- och konjunkturläget på Grängesbergs strategival. Denna bransch var mycket global och Grängesberg var en betydande exportör av järnmalm redan under mellankrigstiden. Bergström vill också svara på frågan "varför?" – inte enbart kartlägga strategierna. Konkret studerar han hur bolaget expanderade – till exempel via vertikal eller horisontal integration – och huruvida bolaget tillämpade olika strategier på hemmamarknaden respektive på de internationella marknaderna.

Avhandlingen består av sex huvudkapitel. Det första redogör för arbetets syfte, frågeställning, teoretiska referensram, begrepp och avgränsningar samt för det material och de metoder som används i arbetet.

Kapitlet börjar med en presentation av det övergripande syftet med avhandlingen och med en översikt av den forskning som gjorts om Grängesbergsbolaget. I kapitel 1 presenteras också den teoretiska referensramen och de angreppssätt som författaren tillämpar i sin analys. Göran Bergström tar avstamp i Alfred D. Chandlers modell för företagets tillväxtstrategier och i central litteratur om det internationella företagandet, främst i John Dunning's

och Geoffrey Jones arbeten. Bergström bekänner sig emellertid främst till den så kallade Uppsalaskolan och dess tankar om internationaliseringen som en stegvis process. Detta angreppssätt passar väl in på hans frågeställning, eftersom han ser internationaliseringen som en läroprocess, där tidigare erfarenhet från projekt i utlandet kunde utnyttjas i efterföljande projekt. Deltagande på de internationella marknaderna ledde således till att bolaget byggde upp en viss kompetens.

Även begreppet "spårberoende" är väsentligt för hans analys: företags strategier och beslut är beroende av tidigare beslut. I enlighet med bland andra Liebowitz och Margolis påpekar Bergström att spårberoendet kan observeras i det att bolaget inte alltid väljer det bästa alternativet utan i stället det invanda och välbekanta. Spårberoende anknyter på detta sätt direkt till Uppsalaskolans tankar om internationaliseringen som en stegvis process, där inläring och erfarenhet är nyckelord.

Bergström ställer också upp en modell – eller snarare en schablon – med vilken han kan analysera hur bolagen inom järn- och stålbranschen antas expandera, både internationellt och nationellt och över tid. Modellen baserar sig på empiriska resultat från tidigare internationell forskning om just denna bransch och dess internationaliseringsstrategier. Modellen fungerar som ett heuristiskt verktyg som Bergström genomgående utnyttjar i den empiriska analysen.

I kapitlet presenteras också arbetets avgränsningar. Bergström framhåller att en speciell fokus läggs på Grängesbergs investeringar i gruvdrift i Liberia, det så kallade Lamco-projektet. Detta projekt var av speciellt stor betydelse för bolaget med tanke på läroprocessen eftersom det var det första mera betydande internationella åtagande som bolaget hade. Dessutom innebar projektet ett omfattande ekonomiskt engagemang.

Det inledande kapitlet avslutas med en kort redogörelse för studiens empiriska material, frågeställning och disposition. Det empiriska materialet består huvudsakligen av Grängesbergsbolagets arkivmaterial, speciellt ledningens material, såsom styrelseprotokoll, promemorior, brevväxling och så vidare. Dessutom kompletterar Bergström analysen med produktions- och lönsamhetssiffror.

Det andra kapitlet "Från inhemsk malmproduktion till utländsk expansion" består av en genomgång av Grängesbergsbolagets utveckling från dess grundande 1896 fram till 1957 då staten löste in Luossa-Kirunavaara. Detta kapitel är väsentligt för förståelsen av bolagets utveckling och av det spårberoende som Bergström hävdar att han kan observera.

Han påvisar också att statens agerande var centralt för bolagets tidiga utveckling. Gruv- och malmverksamhet blev ju av stort "nationellt intresse" vid sekelskiftet 1900. Statens inlösen av LKAB innebar likaså en vändpunkt för

bolaget, då denna både möjliggjorde och framtvingade en förändring i strategierna. Bolaget gick miste om sin viktigaste gruva i Sverige, samtidigt som man fick till förfogande en inlösensumma på 900 miljoner kronor som skulle investeras i annan verksamhet. En viktig investering var då införskaffandet av Oxelösundsverken. Denna investering innebar en snabb vertikal integration framåt i produktionskedjan, det vill säga mot mera förädlade produkter, och samtidigt en diversifiering av verksamheten i Sverige. Den andra strategiska åtgärden var att investera i gruvverksamhet internationellt. LKAB övergick som en följd av detta på några få år från att vara ett bolag som främst ägnade sig åt inhemsk malmbrytning till att bli en internationell järn- och stålproducent, med malmbrytningen främst förlagd till andra delar av världen.

Det var emellertid inte endast statens politik som påverkade Grängesbergsbolagets utveckling. Bergström påvisar även hur bolagets strategier berodde på den omvandling som branschen genomgick internationellt. Efter andra världskriget sökte sig exempelvis de multinationella gruvbolagen ofta till utvecklingsländer för malmbrytning och Grängesberg följde denna utveckling.

I kapitel 3 presenteras bakgrunden till Lamco-projektet. Bergström analyserar hur ledningen i Grängesbergsbolaget resonerade och agerade inför Lamco-avtalet. Det var ingen lätt process. Bolagets ledning saknade erfarenhet från utländsk malmbrytning och man var rädd för de risker investeringar i ett afrikanskt land kunde medföra. De första provborringarna gav inte heller upphov till någon större optimism och finansieringen var problematisk. För att intressera finansärer och samarbetspartners måste marknader och köpare hittas. Bergström redogör i detalj för de delvis mycket komplicerade förhandlingar som Grängesbergsbolaget förde med köpare i Europa. Å andra sidan uppmuntrade den liberianska regeringen utländska investerare; man ville åstadkomma en "öppna dörrarnas politik" och såg nyttan av utländskt kapital. Då provbrytningarna i Nimba-området slutligen förbättrade utsikterna för malmutvinning, tog projektet ny fart. Grängesbergsbolaget åtnjöt finansierarnas och den liberianska regeringens förtroende och fick därmed huvudansvaret för utvecklingen av verksamheten. Slutresultatet var Lamco Joint Venture, ett samarbetsprojekt mellan liberianska ägare och privata utländska intressenter, med komplicerade ägarrelationer.

I kapitel 4 övergår Bergström att behandla verksamheten i Liberia. Han diskuterar utvecklingen i produktion och försäljning samt i priser och lönsamhet. Han analyserar de nyinvesteringar som genomfördes i syfte att öka malmproduktionen och att svara på kundernas krav på bättre malmkvalitet. Bergström påvisar hur förändringarna i efterfrågan och i de internationella konjunkturerna påverkade bolagets avsättning. I kapitlet redogör författaren dessutom för hur de förbättrade transportmöjligheterna och expansionen inom den japanska stålindustrin förändrade strategierna inom branschen. De

japanska bolagen hade nämligen en annan inköpsstrategi än de europeiska och de nordamerikanska. Japanerna föredrog långsiktiga leveranskontrakt med icke-integrerade bolag, vilket uppmuntrade många bolag att frångå strategin med vertikal integration. Detta påverkade även Grängesbergsbolagets strategi så småningom. Grängesberg kunde visserligen dra nytta av den växande japanska efterfrågan och produktionen, och försäljningsintäkterna ökade till och med under 1970-talets lågkonjunktur. Lönsamheten försämrades dock kraftigt under den globala recessionen.

I kapitel 5 studerar Bergström den därpå följande fasen i bolagets internationalisering, nämligen de nya projekt som man deltog i på 1970-talet. Han visar här hur företaget utnyttjade sina erfarenheter från Lamco i de nya projekten, samtidigt som man var tvungen att anpassa sina strategier till de utvecklingsmönster som branschen genomgick. Bland annat utnyttjade bolagen inom järn- och stålindustrin i allt mindre utsträckning den malm man utvann inom den egna produktionen utan man sålde den hellre på den internationella marknaden. Bolagen började också allt oftare göra långvariga leveranskontrakt med gruvbolag, snarare än att själva investera i verksamheten.

I de afrikanska och asiatiska länderna minskade samtidigt intresset för utländska investerare i gruvverksamheten. Grängesberg började därför söka sig till andra världsdelar, främst till Syd- och Nordamerika. Viktiga investeringar var bland annat engagemangen i Bethlehem Copper och i gruvorna i Nya Kaledonien. Samtidigt diversifierade man verksamheten och började bryta koppar och nickel. Även omstruktureringen av Grängesbergsbolagets verksamhet i Sverige påverkade bolagets internationaliseringsstrategier.

Avhandlingen avslutas med ett sammanfattande kapitel där Bergström knyter sina resultat till sin frågeställning och till den modell för gruvbolagens tillväxt och internationaliseringsstrategier som han utvecklade i det inledande kapitlet. Kapitlet är egentligen mera än en sammanfattning eftersom det bjuder på en ingående analys av de empiriska resultaten.

Bergströms avhandling är ett gediget empiriskt arbete. Hans frågeställning är välformulerad och relevant. Även de avgränsningar som gjorts är välmotiverade och klart och tydligt formulerade. Författaren tar avstamp i relevant teoretisk litteratur och hans angreppssätt är väl valda. Hans argument för hur litteraturen stöder hans frågeställning är också god. Han använder genomgående i arbetet sina nyckelbegrepp vertikal och horisontal integration samt den modell han ställde upp i inledningen. Överlag anknuter Bergström sina resultat till frågeställningen på ett förtjänstfullt sätt. Hans analys av Grängesbergsbolagets internationalisering som en läroprocess är arbetets klart starkaste sida. Denna aspekt löper som en röd tråd genom hela den empiriska studien.

Arbetet är välskrivet och – i motsats till många doktorsavhandlingar – relativt finlipat. Bergström gör inga onödiga utvecklingar och inte heller skriver

han några tunga inledande kapitel. Exempelvis i kapitel 2, där han behandlar Grängesbergsbolagets tidiga utveckling, koncentrerar han sig föredömligt på de faktorer som är relevanta för hans analys, utan att glömma helheten. Strukturen på arbetet är i huvudsak klar, enkel och logisk, även om vissa underkapitel kanske kunde ha lagts in på ett annat ställe. I kapitel 1 kunde avsnittet om frågeställning ha integrerats i avsnittet om övergripande syfte. Dessa två hänger ju nära ihop. Men detta är enbart en liten detalj.

Bergströms käll- och litteraturförteckning är också relevant med tanke på arbetet, och hans analys av den existerande litteraturen om Grängesbergsbolaget och Lamco-affären är heltäckande. Han redogör dessutom på ett intressant sätt för den publicitet som bolagets verksamhet i Lamco väckte i pressen. I övrigt är emellertid forskningslitteraturen knapp. Speciellt den litteratur som behandlar den svenska industrins utlandsetableringar i allmänhet och den som behandlar den svenska järn- och stålindustrin i synnerhet är mycket tunn sådd. Jag saknar här verk av exempelvis Martin Fritz och Birgitta Swedenborg. Bergström refererar dessutom sällan i den empiriska analysen till forskningslitteraturen. Genom att bättre koppla analysen till denna i Sverige omfattande forskningstradition, hade vissa aspekter av Grängesbergsbolagets strategier kunnat belysas från ett bredare svenskt industrihistoriskt perspektiv. Nu blir analysen av Grängesbergsbolaget en ytterst isolerad fallstudie. Här kommer samtidigt frågan om fallstudiens generaliserbarhet upp, en fråga som författaren över huvud taget inte berör i metodavsnittet.

Det empiriska materialet som använts i undersökningen är relevant och mångsidigt, men redogörelsen för både metod och material är olovligt kortfattad: man skulle kunna säga rumphuggen då dessa frågor behandlas på en halv sida. Bergström går överhuvudtaget inte in på att diskutera materialets begränsningar. Jag efterlyser här ett mera analytiskt grepp. En doktorsavhandling är ju också ett prov på att disputanden kan reflektera över materialet, dess relevans och svagheter. Den normala källkritiska analysen är också knapphändig. Han konstaterar (s. 35) lakoniskt att "Omfattningen av dessa interna beslutsdiskussioner varierar mellan de olika projekten". Här frågar sig läsaren genast varför, på vilket sätt, och vad detta kan ha betytt för resultaten.

Likaså skall avhandlingsförfattaren gärna reflektera över sitt val av metod. Bergström ödslar inte många ord på detta. Han konstaterar kort och gott att han tillämpar en empirisk och kartläggande metodik. Han har visserligen i detalj presenterat sin analytiska referensram och sin modell tidigare i kapitlet, men han kunde med fördel ha knutit referensram, material och metod närmare.

Då Bergström kommer in på den empiriska analysen blir det emellertid bra. Han kan använda sitt material på ett övertygande sätt. Analysen är trovärdig och hans resultat stöder argumentationen. Hans huvudsyfte och frågeställning

är hela tiden i fokus. Bergström lyckas övertyga läsaren om att han har hittat kärnan i Grängesbergs internationaliseringsstrategier och att han kan förklara orsakerna till dem. I det avslutande kapitlet lyfter Bergström fram sina empiriska resultat och knyter dem på ett förtjänstfullt sätt till sin frågeställning och sin modell, eller schema, för gruvbolagens tillväxt och internationalisering. Han lyckas analysera Grängesbolagets verksamhet på ett systematiskt sätt, och speciellt hans analys av läroprocessen är intressant. Analysen blir visserligen något mera schematisk i kapitel 5, där han rätt kortfattat behandlar de olika projekten. Kapitlet blir därför en aning katalogartat. Författaren kunde kanske här ha koncentrerat sig på ett eller två projekt, vilket skulle ha möjliggjort en mera djupgående studie av dem.

Han lägger även in sitt forskningsobjekt i den internationella omgivningen och analyserar bolaget mot bakgrund av den utveckling som branschen genomgick under efterkrigstiden. Därför kan historien om Grängesbergs internationalisering läsas som en analys av den efterkrigstida globaliseringsfasen inom järn- och stålindustrin. De politiska riskernas – och det politiska spelets – stora betydelse för tillblivelsen av Lamco Joint Venture lyfts också fram.

Vissa intressanta öppningar gällande de internationella järn- och stålmarknaderna förbigås emellertid med endast korta omnämmanden. Exempelvis borde den internationella konkurrenssituationen och förändringarna i denna blivit föremål för en mera djupgående analys. Vilken betydelse hade de politiskt relaterade omstruktureringarna inom järn- och stålbranschen efter kriget för Grängesbergs strategier? Vilka effekter hade Europeiska kol- och stålunionen, då bolaget förhandlade om marknader och köpare i Europa? Vissa aspekter tas upp här och där, men behandlingen blir ofta kortfattad och kommer, så att säga, i förbifarten och mellan raderna. Läsaren vill här ha mera!

Bilden av Grängesbergsbolagets utveckling i den svenska kontexten blir också något diffus. Vad ansåg myndigheterna om bolagets engagemang i Liberia? Hur invercade detta på Sverige-bilden? Vilken betydelse hade valutaregleringen för bolagets investeringar utomlands? "Bolaget" blir också genomgående väldigt anonymt. Den enda person som då och då skymtar fram är verkställande direktören Erland Waldenström. Var är aktörerna, de som diskuterade och beslöt, som knöt kontakter med utländska samarbetspartners och skötte relationer med myndigheter? Och så vidare. Bergström har verktygen och materialet till sitt förfogande, men han utnyttjar dem inte till fullo.

Bergströms avhandling bjuder på nya intressanta empiriska resultat, men han funderar inte närmare över vad hans forskning tillför den internationella forskningsdiskussionen eller hur hans arbete bidrar till svensk industrihistorisk forskning. Hur bidrar den till vår kunskap om strategiska råvaror, om handelspolitik och om strategier hos företag som står utanför karteller på en kartelliserad marknad?

Inom den företagshistoriska forskningen är frågor om vertikal och horisontal integration, om internationalisering och om relationen mellan ägarstrukturer och strategier kärnfrågor. Alla dessa teman är viktiga och berörs direkt eller indirekt i avhandlingen, men Bergström ger sig inte in på någon mera djuplodande eller omfattande diskussion med den existerande forskningslitteraturen. En doktorand skulle gärna modigt få ta itu också med dessa stora frågor inom det vetenskapliga fältet. För detta skulle Bergström emellertid ha behövt en något tyngre vetenskaplig arsenal till sitt förfogande.

*Susanna Fellman**

*Fakultetsopponent